

AİLE VE ÇOCUK EĞİTİMİNDE ÖNCELİKLİ İLKELER¹

Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN²

Çocuk Eğitiminde Ailenin Önemi

Aile eğitimi ailenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik eğitim sürecidir. Aile eğitimi, aile kurumunun devamını, bireylerin sağlıklı gelişimini, toplumun uyumlu ve sorumlu üyesi olmalarını sağlamak amacıyla yapılan her tür ve seviyedeki eğitimi kapsar.

İnsan eğitiminde özellikle de çocuk ve gençlerin eğitiminde en önemli kurum ailedir. Ailenin; biyolojik, ekonomik, sevgi, koruyuculuk, toplumsallaştırma, eğitim ve boş zamanları değerlendirme gibi işlevleri vardır.

İnsanın ihtiyaçları şöyle sıralanmaktadır:

1.**Fizyolojik ihtiyaçlar:** Yeme, içme, uyuma gibi.

2.**Güvenlik ihtiyacı:** Kişinin kendini emniyette hissetmesi; can, mal ve namus korkusunun olmaması.

3.**Yakınlık ihtiyacı:** Kişinin kendisini (aile, akraba, hemşeri, millet, din vb.) bir gruba ait olduğunu hissetmesi; diğer insanlara yakın olma, sevmeye, sevilme ihtiyacı.

4.**Saygınlık ihtiyacı:** Kişinin içinde bulunduğu toplulukta varlığının onaylanması, ona saygı duyulması ihtiyacıdır.

5.**Bilme, tanıma ihtiyacı:** Kişinin öğrenmeye karşı duyduğu ihtiyaçtır.

6.**Estetik ihtiyaç:** İnsanın iyi ve güzel şeylere karşı duyduğu ilgi ihtiyacıdır.

7.**Kendini gerçekleştirme:** Kişinin doğuştan getirdiği potansiyelleri gerçekleştirmeye duyduğu ihtiyaçtır. Kişi bu potansiyellerini ortaya koyamazsa, kendini engellenmiş ve huzursuz hisseder.

Bu ihtiyaçlardan ilk dördü hayatta kalma ihtiyacıdır; kişi varlığını sürdürebilmek için bunlara sahip olmalıdır. Ancak bu ihtiyaçların önemli bir özelliği yoksun olduklarında insanın davranışlarını belirlemeleridir. Diğer zamanlarda neredeyse farkına bile varılmazlar.

Son üçü ise gelişim ihtiyaçlarıdır. Yani, kişinin hayatta kalmasına değil, gelişmesine yararlar. Bu yüzden, doyurulmadıkça ortaya çıkmazlar ve doyuruldukça kişinin davranışlarını yönlendirmeye başlarlar. İnsanların, tüm ihtiyaçlarını en iyi şekilde bir ailede karşılar.

Aile, çocuğun doğuştan getirdiği güzel duyguların uyandırılması ve doğru, güzel, iyi davranışların kazandırılması yoluyla değerler eğitimi görevini yerine getirir. Aile bu görevlerini informal bir ortamda yerine getirir. Eğitimin mekânı her yerdir (okul, aile, toplum), fakat bütün eğitimin temeli ailededir.

Çocuğun anne babadan aldığı iki şey vardır: Sevgi ve eğitim. Sevgi; kabullenme, koruma, kollama ve sevecenlik gibi bütün olumlu duyguları içerir. Eğitim ise öğretilen her şeyi, verilen bilgileri, becerileri, yasakları, kuralları, inançları, değer yargılarını, görgü kurallarını ve insanın sosyalleşmesi için gerekli olan tüm toplumsal değerleri kapsar.

Çocuk, inançları ve sosyal hayata uyum sağlayacak ahlaki davranışları küçük yaşlarda öğrenir ve öğrenmeler kolay sökülüp atılamayacak kadar derin bir şekilde yerleşir. Günlük hayatta “huy” dediğimiz karakter vasıflarının pek çoğunun temeli çocuklukta aile vasıtasıyla atılır. Çocuk sadece insanlarla değil, yüce varlık (Tanrı) ve eşya ile olan ilişkilerinin esasını

¹ Bu yazı, “Aile ve Çocuk Eğitiminde Öncelikli İlkeler”, **Çocuk ve Çocukluk Deneme Kitabı Dünyadan**

Büyüktür Çocuk, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, ss.256-264’da yayımlanmıştır.

² www.mehmetzekiaydin.com Email: mzekiaydin@mynet.com

da burada öğrenir. Cömertlik, cimrilik, temizlik, düzenlilik, dağınıklık, çekingenlik ve sosyallik, merhamet, kıskançlık, paylaşma, fedakarlık, kin tutma, doğruluk, yalancılık gibi değer ve alışkanlıkların kazanılması hep çocuklukta eğitime bağlıdır.

Eğitimin en iyi gerçekleştirileceği yer ailedir. İnsanlar, temel inanç ve değerlerini yeni nesillere aile aracılığı ile aktarır. Birey, ilk dinî ve ahlaki bilgi ve tutumları ailesinden öğrenir. Çocuğun eğitimi her şeyden önce temel ruhî ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlıdır. Bunlar sevgi, disiplin ve özgürlüktür. Bu üç ihtiyaç, birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır ve birlikte karşılanır. Bebeklikte sevgi ihtiyacı yoğundur, ileri yaşlarda ise sevgi ihtiyacının yanında özgürlüğü sağlama ve disiplin verme gereği de ortaya çıkar.

Çocuk için ailenin önemi, sadece onun maddi ihtiyaçlarını karşılamaktan kaynaklanmamaktadır. Çocuğun maddî ihtiyaçları şu veya bu şekilde karşılanabilir. Ancak aile içinde sağlanan sevgi ve güven ortamını başka yerlerde sağlamak oldukça zordur. Çocuk için özellikle anne sevgisi çok önemlidir. Anne sevgisinden mahrum kalan çocuk, diğer ihtiyaçları giderilse bile, dokunma ve sevme ihtiyacı doyurulamadığı için, psikolojik açıdan tutarsız davranışlar gösterebilir. Yetiştirme yurtlarında yapılan araştırmalar bu durumu açıkça göstermektedir. Çocuk sevgiyi ailede öğrenmektedir. Nitekim Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde aileyi ortadan kaldırma girişimleri istenilen sonuçlar doğurmamış, tekrar ailenin güçlendirilmesine dönülmüştür. Türkiye'de tüm sorunlarına rağmen, aile kurumunun çok güçlü olduğu söylenebilir.

Ailenin önemi, insanın hayatının ve eğitiminin dayandığı temel kurum oluşundan ileri gelmektedir. Birey ve toplum arasındaki olumlu ilişkiler aile aracılığıyla kurulabildiğinden, aile temel toplumsal bir kurumdur. Toplumlar, temel değerlerini aile aracılığı ile yeni kuşaklara aktarırlar. İçinde bulunduğumuz kültürel atmosfer bize, kişiliğimizin gelişmesi, ahlaki karakterimizin olgunlaşması imkânını sağlar.

Ailenin yani anne babanın çocuğun eğitiminde bazı görevleri vardır. Bu görevlerinin başında çocuğun maddi ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra onun sosyalleşmesi gelmektedir. Sosyalleşme, toplum içinde yaşayabilmek demektir. Bunun için toplumun değerleri ve kuralları bilinmelidir. Toplumda insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukukî düzenlemelerin yanında değerler de önemli bir yer tutar. O hâlde aile, çocuğuna değerleri öğretmelidir.

Çocuk Eğitiminde Öncelikli İlkeler

Eğitim çok yönlü bir olaydır. İnsan, sahip olduğu özellikleri, birçok etkenin etkisiyle kazanır. İyi bir eğitim için tüm etkenlerin dikkate alınması ve olumlu bir şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu konudaki görev ve sorumluluk toplumun birçok kesimini fakat en çok da aileyi ilgilendirmektedir. İyi bir çocuk eğitiminde **en önemli ilke, “örnek/model olmak”**tır.

Yaşayarak eğitime, bizzat iyi davranış örnekleri sunmak eğitimde tartışmasız kabul edilen bir husustur. Örnek/model olma derken sadece aile bireylerinin örnek olmasını anlamamalıyız. İlk bebeklik döneminde doğal olarak anne baba gibi aile bireyleriyle yaşayan çocuğun, büyüdükçe çevresi genişleyecektir. Bu nedenle, iyi bir çevre oluşturmak önemlidir. Çocuk her yerde güzel davranışlar görmelidir. Çünkü çocukta öğrenmenin ilk ve basit şekli, çevresinde gördüğü davranışları taklit etmesidir. Bu nedenle çocuğun çevresinde bol miktarda iyi davranış örnekleri meydana getirmeye dikkat edilmelidir. Aksi hâlde sözlerle telkin edilmeye çalışılan, davranışlar ile yalanlanmış olur. Çünkü çocuklarda sözlü telkinleri fiil hâline dönüştürmekten çok, gördüklerini taklit etme özelliği hâkimdir.

Çocuk ailede öğrendiği davranış kalıplarına göre hareket etmektedir. Anne babalar çocuklara olumlu model olmanın bilinciyle, onlara davranışlarıyla örnek olmalıdır. Olumlu olsun veya olmasın anne babalar, çocukları için doğal öğrenme modelleridir. Çocuklar anne babaya ait gördükleri tüm özellikleri öğrenirler. Bu öğrenme bilgi, duygu ve davranış kazanma olarak gerçekleşir. Çocuklar her şeyi, diğer insanların yaptıklarını izleyerek;

söylediklerini dinleyerek; nesne ve olaylara bakarak; televizyon, video, CD, internet, gazete, dergi, kitap vb. okuyarak, seyrederek veya dinleyerek; yani kısaca “gözlem” yoluyla öğrenirler.

Öğrenilenlerin kalıcı olması için, aile bireylerinin, her zaman benzer tutum ve davranışları “tutarlı” bir biçimde sergilemeleri gereklidir. Aynı şekilde, çocuk model görerek öğrendiğinden, toplumda benzer olayların, kişilerin çocuğa gösterilmesi, gözlemletilmesidir. Bu nedenle, çocukların doğru, iyi, güzel davranışları görmesi ve yaşaması için fırsatlar oluşturulmalıdır.

Çocuğa yöneltilen davranış ve ona karşı takınılan tavır, ilk yaşantıların örülmesinde büyük önem taşımaktadır. Okul öncesi dönemde çocuk, sosyal birey olmayı öğrenirken aynı zamanda özdeşim yapacağı bir modele ihtiyaç duyar. Kişilik oluşumu için gerekli olan özdeşim, büyük ihtimalle aile içindeki yakın bir üye ile gerçekleşmektedir. Genellikle özdeşim nesnesi anne baba olmaktadır, fakat ağabey, teyze, hala, dayı ya da amca gibi aile içinden bir erişkin de özdeşim nesnesi olabilir. Bu üyelerin bozuk bir kişilik yapısına sahip olması hâlinde, olumsuz davranış örneğinin çocuğa yansıma ihtimali artmaktadır.

Aile eğitimindeki **ikinci önemli ilke, ailede iyi bir iletişim ortamının oluşturulmasıdır.** İletişim, kişiler arasındaki karşılıklı bilgi, duygu, tutum, beceri yani davranışların paylaşılması demektir. İki insanın karşılıklı konuşmasında bir bilgi alış veriş varsa bu bir iletişimdir. Örneğin, anne babalar çocuklarına veya amirler memurlarına sadece birtakım emirler verip, onların bu emirler karşısındaki tepkileriyle ilgilenmezlerse bu iletişim olmaz. Bunu ancak tek yönlü bilgi iletimi olarak kabul edebiliriz. İletişim, ne söyleyeceğini bilmek, bunu ne zaman söylemenin daha uygun olacağına, nerede söylemenin doğru olduğuna karar vermek, en iyi nasıl söyleyeceği hususunda fikir yürütmek, olayları basite indirgeyerek sunabilmek, akılcı bir dille, karşıdaki kişiyle göz teması kurarak konuşabilmek, dikkati yoğunlaştırabilmek, karşıdaki kişinin verilen mesajı anlayıp anlamadığını kontrol edebilmektir. Aile içi iletişim denilince, eşlerin birbirleriyle, varsa çocuklarla ve diğer aile bireyleriyle bilgi alış verişini anlıyoruz.

Çocuk, iyi bir eğitimi ancak iyi bir aile ortamında elde edebilir. Bu nedenle anne babanın çocuklarıyla sağlıklı iletişiminden önce, eşlerin birbiriyle olan iletişiminin iyi olmasından bahsetmek gerekir. Aile iletişiminin iyi olması, aile bireylerinin hayatı paylaşımlarıyla mümkündür. Evi paylaşmak, hayatı paylaşmak anlamına gelmemektedir. Hayatı paylaşmak evde iş bölümü yapmak da değildir. Evde sadece maddî şeyler değil manevî şeyler, duygular da paylaşılıyorsa yani birlikte yaşanılıyorsa hayat paylaşılıyordur. Hayatı paylaşmak, hayatın güçlüklerini beraber karşılamak, sevinçlerini beraber yaşamak ve bundan da keyif duymaktır. Sağlıklı bir ilişkinin oluşmasında, anne babanın ruh sağlığı da büyük önem taşır. Mutsuz bir evliliği olan, eşinden yeterli ilgi görmeyen, ekonomik sıkıntılar ve gerginlikler içinde yaşayan anne babalar, çocuklarıyla iyi bir iletişim ortamı oluşturamazlar.

Her ilişki gibi, aile içi ilişkiler de dikkat ve özen ister. Birbirlerini seven eşlerin çocuklarına duygusal olarak daha iyi bir gelişme imkânı sunacakları muhakkaktır. Çocuğu asıl etkileyen, anne babanın birbirlerine karşı olan davranış biçimidir. Evlilikte kaçınılmaz olarak bazı sorunlar, anlaşmazlıklar olabilir. Çocuğa yapacağı olumsuz etkiler açısından önemli olan sorunların varlığı değil, anne babanın bu sorunları karşılama biçimidir. Çocuk, sorunlardan çok anne babasının sorun karşısındaki tutumlarından etkilenir. Örneğin, eşlerin, başkalarının yanında ciddi tartışmalara girişmeleri, birbirlerine karşı rencide edici sözler söylemeleri veya birbirlerinden tamamen uzak durarak hiç iletişime geçmemeleri hem kendileri, hem de çocuk için sonun başlangıcıdır. Bunun tam aksi olarak, eşlerin, birbirlerini tamamlamaları çocuk için mutluluk, huzur ve güven kaynağı olur.

İyi iletişim kurmayı kolaylaştıran etkenlerden biri de empatidir. Empati, bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak

anlamasıdır. Bir insana özellikle de çocuklara etki etmek, onu eğitmek istiyorsanız, onunla olumlu bir iletişim kurmak mecburiyetindedesiniz. “Zorla güzellik olmaz.” atasözü bunu açıklar. Birisinden nefret eden bir çocuk, ondan hiçbir şey öğrenemez.

Aile içi iletişiminin nasıl olduğunu değerlendirmek isteyenler için bir önerim var. Şöyle düşünün: Evinizde birkaç tane kamera var ve sizin tüm hareket ve konuşmalarınızı kaydediyor ve siz ertesi gün çekilen görüntüleri seyrediyorsunuz. Seyrederken, konuşmalarınızdaki güzel sözlerinize artı puan, (azarlama, bağırma, tehdit, alay gibi) güzel olmayan sözlerinize eksi puan verin. Bakalım artılarınız mı fazla, eksileriniz mi fazla oldu. Benim ağızımdan hiç kötü söz çıkmaz, ben melek gibi bir insanım diyenlere de evet benim hatalarım olabilir diyenlere de denemelerini tavsiye ederim.

Aile eğitiminde **üçüncü ilke, çocukların gelişim özelliklerine göre eğitilmesidir.** Eğitimde gelişim önemlidir. Çocuğun çeşitli dönemlerdeki gelişimsel özelliklerinin bilinmesi, çocuğa verilecek eğitimin sağlıklı olması açısından son derece önemlidir. Çocuk, her gelişim döneminin kendi özelliklerini yaşar. Her dönemin ihtiyaçları, ilgi ve arzuları anne baba tarafından karşılanmalıdır. Gelişim çağlarını ve gelişim özelliklerini bilmek, çocuk eğitiminde çok önemlidir.

Aile eğitiminde **dördüncü ilke, dengeli bir disiplin sahibi olunmasıdır.** Eğitimde disiplin önemlidir. Özellikle bebeklik ve ilk çocukluk döneminde disiplin kazanma daha önemlidir. Disiplin, herhangi bir toplulukta uyulması gereken yasa ve kuralların tümü, bireylerin içinde yaşadığı topluluğun genel düşünce ve davranışlarına uymalarını sağlamak amacıyla alınan tedbirlerin tümü; adabı muâşeret, eğitmek, idare etmek; çocuğa rehberlik etmek, onu yönlendirmek, kendine güvenini artırmak ve çevresine uyum sağlamasında yardımcı olmak; çocuğa istenen davranış ve alışkanlıkları öğretmek, onda kendi kendini denetleme, ya da iç denetim demek olan ahlak gelişimini sağlamak anlamlarına gelmektedir.

Ceza ve disiplin birbirine karıştırılmamalıdır. Disiplin, kabul edilebilir nitelikteki davranışları belirleyen kuralların ve kontrollerin tümüdür. Ceza ise çocuğun uymadığı kuralların karşılığında ödediği bir bedeldir. Ceza tehditleri sözde kalınca, ebeveynin otoritesi zayıflar.

Aile eğitiminde **beşinci ilke, ödül ve cezanın yerinde kullanılmasıdır.** Eğitimde ödül ve cezanın önemli bir yeri vardır. Bu konuda, çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Genel olarak bir eğitim yöntemi olarak ödül, bir teşvik aracı olarak ele alınırken; ceza, disiplin sağlamak, kötü davranışı engellemek ve iyi davranışı zorla yaptırmak amacıyla kullanılmaktadır.

Ödül veya mükâfat, iyi bir iş, hizmet veya başarıdan dolayı verilen şey; iyiliği iyilikle karşılama anlamlarına gelmektedir. Ödül, bir teşvik aracıdır. Çocuk eğitiminin bu temel üzerine oturtulması güzeldir. Çocukta görülen iyi davranışların karşılığı olarak, o davranışın aynısı veya daha fazlasıyla karşılık vermek; böylece çocuğu sevindirmek ve davranışların alışkanlık hâline gelmesini temin etmekte ödül vazgeçilemez bir güdüleme aracıdır.

Ceza, suç, kusur veya yanlış yapan kişiye uygulanan yaptırım demektir. Cezanın kaynağı, insandaki korku psikolojisidir. Korku insandan genellikle ayrılmayan, kaçınılmaz ve temel bir duygudur. Tehlike karşısında enerjiyi artırdığı, kişiyi uyanık tuttuğu da bilinen bir gerçektir. Ceza ve cezalandırma, işte bu duygunun üstüne oturtulmaktadır.³

Eğitim denince daha çok çocuklar akla gelir. Eğitim genellikle onları ilgilendirir. Çocuğun eğitiminde en önemli kurum ailedir. Bunun yanında, yaşanılan çevre, arkadaş ilişkileri, okul hayatı ve kitle iletişim araçları çocuğun eğitiminde rol oynamaktadır. Eğer çocuk, iyi davranışlara yönlendirilmezse kötü davranışlara yönelebileceğinden çocuğun yetişmesiyle ilgilenenlere önemli görevler düşmektedir.

³ Bu çerçevede hangi ilkeler uyulması gerektiği konusunda ailede Ahlak Eğitimi kitabıma bakılabilir. (Timaş Yayınları, İstanbul 2010)